

К.А. Казарян,
аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

ПРАВОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ШЛЮБУ

Анотація: Статтю присвячено визначенню поняття шлюбу як правової категорії. Розкрито зміст та ознаки шлюбу. Шляхом дослідження поглядів науковців, проведення аналізу законодавства та виокремлення істотних ознак запропоновано авторське визначення шлюбу.

Ключові слова: визначення шлюбу, сімейні правовідносини, ознаки шлюбу, фізичні особи.

Аннотація: Стаття посвящена определению понятия брака как правовой категории. Раскрыто содержание и признаки брака. Путем исследования взглядов ученых, проведения анализа законодательства и выделения существенных признаков предложено авторское определение брака.

Ключевые слова: определение брака, семейные правоотношения, признаки брака, физические лица.

Annotation : The article is devoted to the definition of the marriage as a legal category. Considered the contents and characteristics of the marriage. Through the research of the views of scientists, analyzing legislation and the allocation of the significant properties, proposed own definition of the marriage.

Key words: definition of the marriage, family legal relations, marriage signs, individuals.

Шлюб є одним із найдавніших правових інститутів, який постійно еволюціонує. В Україні легальне визначення шлюбу з'являється у 2002 році із прийняттям Сімейного кодексу України (далі – СК України). Проте питання доцільності його законодавчого закріплення як правової категорії є досі дискусійним.

Деякі вчені не вбачають необхідності у законодавчому закріпленні дефініції шлюбу з огляду на складність самого феномену шлюбу. Вони роблять висновок про те, що юридичне визначення шлюбу було б неповним, оскільки не могло б охопити істотні ознаки шлюбу, що лежать за його межами. Саме таку думку поділяє російський законодавець, свідомо не надаючи легального закріплення поняттю «шлюб». З цього приводу Л. М. Пчелінцева зазначає, що відсутність визначення поняття шлюбу в

Сімейному кодексі Російської Федерації є правильною, оскільки шлюб являє собою складне комплексне явище, яке знаходиться під впливом не тільки правових, а й етичних, моральних норм, а також економічних законів, що ставило б під сумнів повноту поняття шлюбу лише з правової позиції [1, с. 56].

Прихильники протилежної точки зору наполягають на необхідності закріплення легального поняття шлюбу. І. А. Трофимец наголошує, що дефініція шлюбу необхідна для того, щоб виключити умовність і внести ясність в застосування норм, що складають інститут шлюбу. Дефініція - це ідеал (модель), яка вказує критерії ідентифікації, що дозволяє порівнювати на відповідність конкретні життєві ситуації з її змістом. Дефініція має увібрати в себе всі суттєві елементи і бути при цьому еластичною [2, с. 34]. Право, що використовує недостатньо коректні визначення, не буде виконано, тому що в процесі його застосування будуть виникати сумніви і суперечки, які породжують юридичну незабезпеченість [3, с. 342].

Погоджуємося з доцільністю закріплення законодавчої дефініції шлюбу, оскільки відсутність поняття певної правової категорії суперечить принципу його визначеності та одностлумачення.

Видається за необхідне вивести оптимальне визначення шлюбу, оскільки наявність норми-дефініції шлюбу сприятиме розумінню та відмежуванню даної правової категорії від суміжних категорій сімейного права. На думку Т. В. Кашаніної, правові дефініції відносяться до засобів вираження змісту [4, с. 174].

Оскільки інститут шлюбу є одним з найдавніших та на кожному етапі розвитку суспільства має свої характерні особливості, вважаємо за необхідне звернутися до історії його розвитку.

Перші легальні визначення шлюбу зустрічаються в римському праві. Модестін у Дигестах зазначав: «Шлюб є довічним союзом чоловіка та жінки, єдністю в божественному та людському праві». Таке визначення шлюбу не

підкреслює його юридичний зміст, оскільки не вказує на характерні ознаки шлюбу як особливої правової категорії.

Дореволюційне та радянське законодавство про шлюб та сім'ю не містило легального поняття шлюбу, що обумовило його тлумачення в юридичній науці.

Широко відомо і вживається в навчальній літературі визначення шлюбу, запропоноване одним з найавторитетніших дореволюційних вітчизняних правознавців Г. Ф. Шершеневичем. Він вважав, що підставою виникнення шлюбу є договір, але шлюбне праввідношення не є цивільним зобов'язанням, оскільки не передбачає здійснення відповідних дій, а загальне на все життя, та має більш моральний, а не економічний зміст. Шлюб він визначав як «союз чоловіка і жінки з метою співжиття, заснований на взаємній згоді і укладений у встановленій формі» [5, с. 263]. К. Н. Анненков визначав шлюб як союз двох осіб різної статі, заснований на договорі між ними і санкціонований в його укладенні виконанням обряду церковного вінчання [6, с. 17]. На думку К. П. Победоносцева, «сутність шлюбу – в умовах фізичної та душевної природи людини, а не тільки юридичне з'єднання волі» [7, с. 13]. Отже, дореволюційні цивілісти намагалися пояснити природу шлюбу, а не визначити його легальну дефініцію.

Запропоновані визначення сьогодні потребують уточнення, оскільки шлюб є явищем історично мінливим та зазначає змін з розвитком суспільства. Отже, розглянемо погляди радянських та сучасних цивілістів на шлюб як правову категорію.

Багато запропонованих вченими дефініцій не розкривають суті шлюбу або занадто важкі для сприйняття і розуміння навіть фахівцеві в галузі юриспруденції. Наприклад, вираз Я. М. Бранденбурзького: «Шлюб є відповідне законам природи явище суспільного життя» [8, с. 26]. Чи таке складне визначення Н. Г. Юркевич: «Шлюб ... є виникаючим в результаті санкціонованої державою угоди сторін довічне (в принципі) правове

відношення між чоловіком і жінкою, зміст якого складають зумовлені імперативними нормами закону суб'єктивні права та юридичні обов'язки, що опосередковують у встановлених законом межах спілкування сторін в інтересах їх самих, дітей (якщо такі є) і суспільства» [9, с. 11].

Найбільш вдалими з правової точки зору дефініції запропонували А. І. Пергамент, В. І. Бошко, В. А. Рясенцев, Г. М. Свердлов, але мають свої недоліки. А. І. Пергамент визначала шлюб як вільний, добровільний, рівноправний союз чоловіка та жінки, заснований на початках взаємного кохання та поваги, який укладається з метою створення сім'ї [10, с. 34]. Безумовно, кохання і повага важливі в шлюбі, але юридично байдужі. Як недолік даного визначення можна відзначити відсутність вказівки на необхідні для дійсності шлюбу обставини (шлюбне повноліття, одношлюбність, відсутність заборонених ступенів споріднення). На думку В. І. Бошка, шлюб – це вільний, рівноправний, як правило, довічний союз чоловіка та жінки, що укладений з дотриманням встановлених в законі умов та порядку, спрямований на створення сім'ї та породжує у них подружні права та обов'язки [11, с. 104]. Дефініція Г. М. Свердлова: «Шлюб являє собою вільний і добровільний моногамний союз рівноправних чоловіка та жінки, який утворює сім'ю, породжує права і обов'язки подружжя, що укладається з дотриманням правил, встановлених законом» [12, с. 96]. Вважаємо, що вказівка на рівноправність чоловіка та жінки є зайвою, оскільки це є конституційним принципом та не потребує додаткового посилення у визначенні шлюбу. З вище наведених та інших визначень шлюбу радянського періоду випливає, що його сутність проявляється в соціальних і правових ознаках. До їх числа можна віднести те, що: 1) шлюб - це вільний союз чоловіка та жінки; 2) оформлюється в установленому законом порядку; 3) породжує взаємні права та обов'язки.

І. В. Жилінкова зазначає, що шлюб – це багатогранне соціальне явище, яке має різноманітні аспекти свого прояву і може розглядатися з різних точок зору. Не буде перебільшенням, якщо сказати, що осмислення

природи та визначення основних ознак шлюбу здійснювалося протягом століть. За цей час склалися різні теорії шлюбу. Зокрема, шлюб розглядався як вільний союз чоловіка та жінки, священне таїнство, цивільний договір, спеціальний статус особи тощо. У найбільш узагальнюючому розумінні шлюб – це родинний союз співжиття чоловіка й жінки за взаємною згодою. Однак, у юридичному сенсі таке визначення є неприйнятним. Справа в тому, шлюб викликає цілу низку правових наслідків, що мають важливе значення як для самих учасників шлюбних відносин, так і для інших осіб та суспільства в цілому [13, с. 107].

Відповідно до частини 1 статті 21 СК України шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану [14]. І. О. Дзера зазначає, що таке визначення хоча і не розкриває повною мірою зміст цього поняття, але дає його в тих межах, в яких відносини шлюбу піддаються правовій регламентації сімейно-правовими нормами [15, с. 74]. Професор Ю. С. Червоний не вважає його вичерпним і пропонує своє визначення: «шлюб — добровільний, спрямований на створення сім'ї союз рівноправних чоловіка і жінки, укладений з додержанням умов та форми, встановлених законом, який породжує взаємні права та обов'язки подружжя» [16, с. 114].

Досить оригінальним видається запропоноване Л. Ю. Драгневич визначення шлюбу, відповідно до якого шлюб — це правова угода, різновид партнерства або ж добровільний союз між чоловіком і жінкою, заснований на взаємній згоді, почуттях любові, дружби, що юридично оформлений у державних органах з метою створення сім'ї, виховання дітей, внаслідок чого між подружжям встановлюються особливі шлюбні правовідносини [17, с. 41]. Вважаємо, що ця дефініція не зовсім вдала, оскільки вона не дає чіткого розуміння сутності шлюбу, визначаючи його декількома категоріями одночасно. Як зазначалось раніше, поняття любові та дружби є юридично байдужими та, як наслідок, можуть перевантажити визначення шлюбу.

На думку Г. О. Лозової шлюбом є добровільний, рівноправний, спрямований на створення сім'ї сімейний союз чоловіка та жінки, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану і є підставою для виникнення прав та обов'язків подружжя» [18, с.122]. Можна піддати це визначення критиці з огляду на неможливість одночасного існування таких ознак як «бути сімейним союзом» та «бути спрямованим на створення сім'ї». Слід підкреслити, що шлюб створює сім'ю, а не лише спрямований на її створення, оскільки після реєстрації виникають відповідні права та обов'язки, характерні сімейним правовідносинам.

Л. В. Липець пропонує розглядати шлюб як добровільний і рівноправний союз жінки та чоловіка, зареєстрований в органах РАЦС, який укладається довічно, але з правом подружжя розірвати його у будь-який момент, окрім випадків, встановлених законодавством. Шлюб символізує виникнення нової сім'ї, спрямований на настання певних наслідків суспільного та правового характеру і є підставою для виникнення у подружжя певного обсягу взаємних прав і обов'язків, встановлених Сімейним кодексом України, іншими нормативно-правовими актами, а також шлюбним договором або іншими договорами, що укладені подружжям [19, с. 11–16].

Проаналізувавши запропоновані науковцями від дореволюційних часів і дотепер дефініції шлюбу, можна зробити висновок про те, що на даний момент в науці сімейного права напрацьовано достатню кількість наукових понять шлюбу. Все це сприяє розробці визначення досліджуваного поняття, яке надалі буде законодавче закріплено.

Цивілісти тлумачать юридичне поняття шлюбу як: сімейний союз, правова угода, різновид партнерства, союз між чоловіком і жінкою, родинний союз, явище суспільного життя, правове відношення між чоловіком і жінкою тощо. Усі переконані, що шлюб укладається між фізичними особами різної статі – чоловіком та жінкою. Значна більшість науковців розкриває поняття шлюбу через категорію союзу, підкреслюючи таким чином соціальний

характер поняття шлюбу. Однак при формулюванні легального визначення слід акцентувати увагу саме на юридичних властивостях досліджуваної категорії, відсунувши її соціальні характеристики.

Відповідно до частини 4 статті 3 СК України сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства. З цього випливає, що шлюб є однією з підстав створення сім'ї, і, як наслідок, виникнення шлюбно-сімейних правовідносин.

Розглядаючи сім'ю як сукупність правовідносин між фізичними особами, необхідно визначити що саме є підставою виникнення правовідносин. Правовідносини виникають, змінюються або припиняються лише з настанням певних життєвих обставин (фактів реальної дійсності), що враховуються законодавством. Такі обставини отримали назву юридичних фактів [20].

Отже, співставляючи те, що сім'я як сукупність правовідносин виникає на підставі шлюбу, а правовідносини виникають з настанням юридичних фактів, то можна зробити висновок про те, що шлюб є юридичним фактом.

За тривалістю дії юридичні факти бувають: одноразові, тобто такі факти, які складаються з одноразового акту їх виявлення, та триваючі, тобто такі факти, які складаються з безперервних юридичних дій або юридичного стану [21, с.60]. Оскільки для шлюбу є характерним певний проміжок часу, його можна розглядати як триваючий юридичний факт, зокрема, як юридичний стан.

Таким чином, визначаючи поняття шлюбу, пропонуємо застосовувати категорію «юридичний стан» як різновид юридичних фактів.

Треба зазначити, що шлюб може бути укладений лише між жінкою та чоловіком, тобто між фізичними особами різної статі. Також необхідною ознакою шлюбу, яка залишилась осторонь від запропонованих визначень, є

одношлюбність. Відповідно до ст. 25 СК України жінка та чоловік можуть одночасно перебувати лише в одному шлюбі [14].

Наступним важливим елементом дефініції є позначення порядку оформлення шлюбу. Із запропонованих вище понять шлюбу бачимо, що деякі науковці наполягають на єдино можливій реєстрації шлюбу у державному органі реєстрації актів цивільного стану. Це формулювання є не зовсім точним, оскільки відповідно до ст. 33 СК України за заявою наречених реєстрація шлюбу може відбутися за місцем їхнього проживання, за місцем надання стаціонарної медичної допомоги або в іншому місці, якщо вони не можуть з поважних причин прибути до органу державної реєстрації актів цивільного стану [14].

Поза увагою науковців також залишилась вимога відповідного шлюбного віку осіб, що укладають шлюб. Передбачена умова укладання шлюбу - шлюбний вік є однією із матеріальних умов (поряд із добровільною згодою на шлюб), дотримання якої є необхідним для того, щоб шлюб мав правову силу. Недотримання будь-якої матеріальної умови укладення шлюбу тягне його недійсність. Отже, вважаємо за необхідне включити цю ознаку до визначення шлюбу.

Підсумовуючи викладене вище, пропонуємо наступне визначення шлюбу як правової категорії:

Шлюб – це юридичний стан, який виникає внаслідок реєстрації в передбаченому законом порядку відносин між чоловіком і жінкою, які досягли шлюбного віку, з метою створення сім'ї, на умовах добровільності, одношлюбності, за відсутності перешкоджаючих шлюбу обставин, і є підставою виникнення прав та обов'язків подружжя.

Література:

1. Пчелинцева Л. М. Комментарий к Семейному кодексу Российской Федерации [Текст] / Л. М. Пчелинцева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2004. – 832 с.

2. Трофимец И. А. О некоторых подходах к дефиниции брака [Текст] / И. А. Трофимец // Семейное и жилищное право. – 2011. – № 2. – С. 34 – 37
3. Бержель Ж.-Л. Общая теория права [Текст] / Под. общ. ред. В. И. Даниленко / Пер. с фр. – М. : 2000. – 575 с.
4. Кашанина Т. В. Юридическая техника: учебник [Текст] / Т. В. Кашанина. – М. : Эксмо, 2009. – 512 с.
5. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.) [Текст] / Г. Ф. Шершеневич – М. : Спарк, 1995. – 556 с.
6. Анненков К. Н. Система русского гражданского права. Том 5. [Текст] / К. Н. Анненков – СПб, 1905. – 385 с.
7. Победоносцев К. П. Курс гражданского права. Часть вторая: Права семейственные, наследственные и завещательные [Текст] / К. П. Победоносцев. – М. : Статут, 2003. – 639 с.
8. Бранденбургский Я. Н. Брак и его правовые последствия. [Текст] / Я. Н. Бранденбургский. – М. : 1926. – 27 с.
9. Юркевич Н. Г. Брак и его правовое регулирование в СССР: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 [Текст] / Н. Г. Юркевич. – М. : 1967. – 46 с.
10. Пергамент А. И. Краткий популярный словарь-справочник о браке и семье [Текст] / А. И. Пергамент – М. : 1982. – 95 с.
11. Бошко В. И. Очерки советского семейного права [Текст] / Под ред. В.А. Рясенцева. – Киев: Госполитиздат УССР, 1952. – 366 с.
12. Свердлов Г.М. Советское семейное право. [Текст] / Г. М. Свердлов – М. : Госюриздат, 1958. – 295 с.
13. Жилінкова І. В. Сучасні підходи до визначення правової природи шлюбу [Текст] / І. В. Жилінкова // Вісник академії правових наук. – 2007. – № 3. – С. 107 – 116.
14. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21-22. – Ст. 135.

15. Сімейне право України [Текст]: підручник / за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 264 с.
16. Сімейне право України [Текст]: підручник / за ред. Ю. С. Червоного. – К. : 2004. – 400 с.
17. Драгневич Л. Сутність і ретроспектива становлення та розвитку шлюбно-сімейних відносин в Україні [Текст] / Л. Драгневич // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – №1. – С. 40 – 42.
18. Лозова Г. О. Законодавче визначення сім'ї та шлюбу [Текст] / Г. О. Лозова // Університетські наукові записки. – 2006. – №1. – С. 119 – 122.
19. Липець Л. В. Врегулювання шлюбних та подібних відносин законом та договором : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 [Текст] / Л. В. Липець; НАНУ Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : 2009. – 223 с.
20. Цивільне право України. Том 1 [Текст]: підручник / за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Спасибо-Фатєєвої. – 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://pidruchniki.ws/1924070145870/pravo/pidstavi_viniknennya_zmini_pripinen_nya_tsivilnih_pravovidnosin
21. Кириченко В. М., Куракін О. М. Теорія держави і права: модульний курс: навч. посіб [Текст] / В. М. Кириченко, О. М. Куракін. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 264 с.